

PRZESTRZENNE KODY TEKSTÓW
I NARRACYJNE KODY PRZESTRZENI

INSTYTUT FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ UAM
KOMISJA BADAŃ PORÓWNAWCZYCH
NAD LITERATURAMI SŁOWIAŃSKIMI
MIĘDZYNARODOWEGO KOMITETU SŁAWISTÓW

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

SERIA FILOLOGIA SŁOWIAŃSKA NR 31

PRZESTRZENNE KODY TEKSTÓW I NARRACYJNE KODY PRZESTRZENI

Pod redakcją

BOGUSŁAWA ZIELIŃSKIEGO

POZNAŃ 2013

ABSTRACT. Zieliński Bogusław (ed.), *Przestrzenne kody tekstów i narracyjne kody przestrzeni* [Spatial Codes of Texts and Narrative Codes of Space]. Poznań 2013. Adam Mickiewicz University Press. Seria Filologia Słowiańska nr 31. Pp. 308. Figs 7. ISBN 978-83-232-2595-9. ISSN 1429-7612. Texts in different languages.

The book *Przestrzenne kody tekstów i narracyjne kody przestrzeni* [Spatial Codes of Texts and Narrative Codes of Space] is dedicated to the 15th International Congress of Slavists that will take place on August 20–27 in Minsk. This book was created by the members of the Commission for Comparative Studies of Slavic Literatures of the International Committee of Slavists.

The authors of the published articles took up global geocultural issues (Slavic-Asian relations) as well as ethnocultural, ideological and political topics related to Russia's place and role in Europe and the Slavic world, revision of geopolitical and cultural relations in post-communist Central Europe, methodological and empirical aspects of geocultural studies as well as their importance for national cultural canons and the importance of the biblical code for defining Eastern and Southern Slavic space symbolically, the geopoetics of cities (Trieste and Kiev), the relationship between myth and space in Daniela Hodrova's and Miloš Urban's works, and the geocultural dimension of Croatian culinary narratives.

The articles collected in this volume are an expression of contemporary methodological and empirical research which is focused on the issues of transformation and reassessment of cultural circles as well as the cartography of culture and studies oriented towards the territorial aspect of changes in the identity of literatures and cultures of Slavic countries.

Bogusław Zieliński, Instytut Filologii Słowiańskiej, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, ul. Fredry 10, 61-701 Poznań, Poland

Recenzent: *prof. dr hab. Emil Tokarz*

Publikacja dofinansowana przez Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydano na podstawie maszynopisu gwarantowanego

© Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2013

Projekt okładki: Karolina „Koka” Stelmach

Redakcja techniczna: Elżbieta Rygielska

Łamanie komputerowe: Krystyna Jasińska

ISBN 978-83-232-2595-9

ISSN 1429-7612

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
61-701 POZNAŃ, UL. FREDRY 10
www.pess.amu.edu.pl

Sekretariat: tel. 61 829 46 46, faks 61 829 46 47, e-mail: wyd nauk@amu.edu.pl

Dział sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail press@amu.edu.pl

Wydanie I. Ark. wyd. 20,0. Ark. druk. 19,25

DRUK I OPRAWA: UNI-DRUK s.j., LUBOŃ, UL. PRZEMYSŁOWA 13

Spis treści

Od Redaktora	7
--------------------	---

I. GEOKULTUROWE, GEOPOLITYCZNE I METODOLOGICZNE KONTEKSTY PRZESTRZENI I TEKSTÓW

HALINA JANASZEK-IVANIČKOVÁ	
<i>Czy i Ty będziesz Euroazjatą? Słowianie, Unia Europejska i mocarstwa azjatyckie w kontekście globalizacji</i>	11
LUCJAN SUCHANEK	
<i>Rosja, Słowianie, Europa i Zachód</i>	43
IRENE SYWENKY	
<i>Geopolitics of Cultural Space in Post-Totalitarian Central and Eastern Europe: Toward a Methodological Perspective</i>	57
LECH MIODYŃSKI	
<i>Wyobrażenia miejsca w symbolice kolektywnej – konteksty metodologiczne, kulturowe i literackie</i>	77
MIŁOŚ ZELENKA	
<i>Možnosti a perspektivy slovanské komparatistiky</i>	97
ИИРИНА СТЕПАНОВНА СКОРОПАНОВА	
<i>Рускоязычный фактор в культуре современной Беларуси</i>	109
TATJANA BEČANOVIĆ	
<i>Prostorni kodovi kao integracioni faktor crnogorskog književnog kanona</i>	143

II. KODY TEKSTÓW I PRZESTRZENI

MARZANNA KUCZYŃSKA	
<i>Kod biblijny w symbolicznym ujmowaniu przestrzeni pamięci (na materiale południowo- i wschodniosłowiańskiej literatury obrzędowej)</i>	163
MIECZYŚLAW DĄBROWSKI	
<i>Pisarze Triestu</i>	193

ПАВЛО РУДЯКОВ	
<i>Альтернативні маршрути оновлення ідентичності для суверенного Києва (цивілізаційно-мовний аспект) .....</i>	209
LIBOR PAVERA	
<i>Smrt žánrů? Nebo jejich transformace? Místo genologie na mapě současných disciplín literární vědy a komparatistiky .....</i>	223
ANNA GAWARECKA	
<i>Był tylko wodą ten, który o tym opowiadał. Ponowoczesna obecność mitu w twórczości Miloša Urbana .....</i>	241
JÓZEF ZAREK	
<i>Strefa „pomiędzy” w topologii Daniela Hodrovej .....</i>	259
KRYSTYNA PIENIAŻEK-MARKOVIĆ	
<i>Spożywać cywilizację. Gastronomiczne kartografowanie kulturowego oblicza Chorwacji .....</i>	273
ANDRZEJ NOWOSAD	
<i>Greckie dzieci wojny – paidomázoma i powrót do domu .....</i>	291

ПАВЛО РУДЯКОВ

Київ

Альтернативні маршрути оновлення ідентичності для суверенного Києва

(цивілізаційно-мовний аспект)

Після здобуття незалежності на початку 90-х рр. ХХ ст. і перетворення з республіки СРСР на суверенну національну державу Україна вступає до смуги кардинальних перетворень, опиняючись на роздоріжжі як у державно-політичному та геополітичному сенсі, так і з точки зору вироблення нової ідентичності, яка б відповідала зміненним умовам державного і національного буття, а також їх зовнішнім контекстам, починаючи з глобального. Завдання визначення нової національної ідентифікації трактується як фундаментальна передумова успішного проходження трансформаційної стадії історичного розвитку, як запорука подолання не лише надмірної амбівалентності у самовизначенні, а й державно-політичної та соціально-економічної кризи. Практично весь накопичений протягом попереднього історичного періоду досвід при цьому осмислюється як такий, що безумовно втрачає своє значення і свою цінність. Після нетривалого етапу помітної й майже тотальної дезорієнтації українська гуманітарна й державно-політична думка не без сприяння й допомоги ззовні поступово дедалі чіткіше й послідовніше зосереджується на запереченні того комплексу ідентифікаційних ознак, що його було сформовано у радянську добу. Одним з провідних напрямів оновлення національної ідентичності стає формування принципово іншого, ніж за часів Радянського Союзу, комплексу традиції, причому, як власної етнонаціональної, так і світової, у поєднанні з українським відбором того, що могло бути включено до цього комплексу, а що – ні.

Українська історико-філософська думка зокрема і гуманітарна загалом, як це не видається дивним, виявилися неготові до оперативного, адекватного розв'язання нових завдань. На двадцятому році

державної незалежності, в той самий час, коли дедалі гучніше почали луnати голоси декого з фахівців щодо того, що трансформаційний процес в Україні нібито завершено, О. Моця, посилаючись на В. Смолія, небезпідставно стверджує, що „(...) на відміну від більшості європейських країн, українські історики нині фактично роблять перші кроки на шляху опанування ментально-свідомісного зрізу свого національного історичного процесу (...). Це повною мірою стосується й проблеми вивчення історії формування ідентичності сучасних українців (хто ми? звідки ми? куди рухаємось?), навколо якої нині існує багато спекуляцій, міфів і відвертого невігластва”¹.

У пошуках концептуального підґрунтя для оновлюваної ідентичності, потреба в якій відчувається з наростаючою інтенсивністю та гостротою, українці природно звертаються до минулих епох, зокрема, до доби Київської Русі, а в окремих випадках і до ще давніших часів аж до міфологізованої, потрактованої під кутом зору новітніх вимог доби Трипільської культури. На системних засадах здійснюються спроби ототожнення нинішніх поколінь українців з їхніми попередниками, які вже здобули підтвердження своєї успішності та повноцінності, буття яких розглядається у дусі жорсткого прагматизму: як цілеспрямована підготовка формування української національної держави та сучасної державної незалежності. Одним з мотивів занурення у минуле власного народу стає прагнення до використання його як форми компенсації та подолання комплексу неповноцінності, котрий набув значного поширення серед українців на рубежі ХХ-ХХІ ст.

У такий спосіб на межі ХХ-ХХІ століть в українській суспільній свідомості спостерігається помітна перевага концепту „есенціалізму” над „епохалізмом”, якщо вживати ці терміни, як це пропонує К. Гірц, розуміючи під першим свідому орієнтацію на послідовне культивування „природженого способу життя” безвідносно до зміни тих обставин, за яких він реалізується, а під другим – прагнення, насамперед, йти в ногу з „духом своєї доби”, максимально очищеним від національних ознак і обмежень та від тягаря власної національної традиції². На закріплення такого стану справ спрямовується й державна гуманітарна політика, в тому числі – мовна.

Відповідно до логіки дискурсу ідентичності паралельно з елементом ототожнення з’являється, швидко набуваючи значної ваги, елемент роз-

¹ О.П. Моця, *Українці: народ і його земля (етапи становлення)*. „Стародавній світ”, 2011, с. 7.

² К. Гірц, *Інтерпретація культур. Вибрані есе*. Пер. з англ. Дух і Літера, 2001, с. 281-282.

різнення. У річищі загального заперечення всього радянського головним об'єктом для порівняння й зіставлення з метою розрізнення й навіть протиставлення стає Росія й усе, що з нею так чи інакше пов'язане або може бути пов'язане. Акцент при цьому свідомо робиться на докорінній відмінності історичних шляхів України та Росії, на неоднаковості ментальності їх народів, на споконвічній „європейськості” українців, тобто їхній природній цивілізаційній близькості до Європи. Визнання такої близькості та спорідненості, всупереч його недостатній обґрунтованості й очевидній дискусійності, стало в українській гуманітарній думці ледь не загальноновизнаною тезою. Дехто з науковців пішов так далеко, що взявся підтверджувати її навіть антропологічними й антропометричними даними.

Приналежність українців, як і всіх інших православних слов'ян, представників світу, відомого як „Slavia Orthodoxa”, до загального комплексу „великої” Європи, варто вважати загальноновизнаною у світовій, зокрема, й у європейській науці. Те ж саме можна казати й про слов'янські культурно-історичні традиції, які прийнято розглядати не як повністю самостійні явища, а як варіація панєвропейського досвіду, котрі містять у собі, з одного боку, спільні для всіх європейців риси, з іншого, особливості, унікальні саме для цього сегменту європейського роду. Американська дослідниця І. Левін, приміром, інтерпретує вірування, звичаї та стиль життя православних слов'ян протягом Х-ХУІІ ст. як „маніфестації спільної європейської традиції, яка охоплює простір від Ісландії до Вірменії й від Іспанії до Сибіру”³. Разом з тим, без усвідомлення не лише спільностей, а й відмінностей у культурі слов'ян будь-які міркування щодо їхньої „європейськості” виявляються не лише неповні, а й багато в чому некоректні.

На тлі наполегливих спроб українців до відновлення зв'язку з Європою й європейською цивілізаційною традицією та до ідентифікації себе з нею цивілізаційно-культурна спадщина СРСР піддається в Україні переосмисленню, різкій критиці, рішучому запереченню, зокрема, й через те, що вона не відповідає критеріям європейської цивілізації й навіть протистоїть їм. „...Розмови про наявність радянського, пострадянського чи навіть євразійського цивілізаційного світу безпідставні. Євразія, в розумінні євразійців, перетинає не тільки макроекономічні спільності, зокрема – слов'янську і тюркську, а й устояні традиційні цивілізаційні світи, – пишуть автори монографії „Держава і цивілізація

³ Див.: І. Левін, *Сексуальність і друштво код православних Словена од Х до ХУІІІ века*. Превод с енглеског. Лозница, Карпос, 2006.

в історії України"⁴. У тому ж дусі й майже тими ж самими словами аналогічний висновок презентує автор „Истории мировой цивилизации” Ю. Павленко: „Советский Союз, как и предшествующие ему на просторах Евразии Российская империя или держава Чингизидов, не представлял собою отдельной цивилизации в силу отсутствия у него собственного идейно-ценностно-мотивационного, религиозно-духовного основания...”⁵. Він пропонує вважати „реальность Евразии как природно-климатического, экономгеографического и геополитического целого, скрепленного в жестких государственных рамках старой России и СССР” „квазицивилизацией”, то есть, иными словами, „наднациональной, междцивилизационной исторической общностью, связанной реальными политическими, экономическими и пр. отношениями, а также фиктивным идеологическим единством, принципиально не способным заменить... религиозно-духовную общность людей”⁶.

У рамках заперечення радянського минулого і спадщини СРСР, окрім усього іншого, відбувається й девальвація ідеї слов'янської і східнослов'янської спільності. Остання у найтісніший спосіб ув'язується з тезою щодо близькості й єдності українців та росіян у процесі їхнього історичного розвитку. Історія, а разом з нею й духовна культура, література, мова, перетворюються на вагомий фактор ідентифікації.

Під впливом різного роду факторів, серед яких вирішальну роль відіграють, з одного боку, власні внутрішні інтенції, з іншого, явища контекстуальної природи й, передусім, міжнародний контекст, – Україна підключається до участі у двох, по суті, протилежних процесах: з одного боку, до вироблення та реалізації у доступному обсязі й формах національного проекту європейської інтеграції, який на певному етапі набуває вигляду державної стратегії, з іншого, до відновлення розірваних внаслідок розпаду СРСР зв'язків на пострадянському просторі.

Київ як традиційний і в той же час новий центр культурного життя, який претендує на самостійність і навіть ексклюзивність, опиняється перед вибором поміж двох альтернативних маршрутів оновлення ідентичності: такого, що зорієнтований на Європу, і того, що занурений у пострадянський простір. Вибір ускладнюється станом транзиту української нації, яка опиняється перед необхідністю еволюції від нації

⁴ М.Є. Горелов, О.П. Моця, О.О. Рафальський, *Держава і цивілізація в історії України*. „ЕКО-ПРОДАКШН”, 2009, с. 613.

⁵ Ю.В. Павленко, *История мировой цивилизации. Философский анализ*. „Феникс”, 2002, с. 646.

⁶ Указ. Праця, с. 650.

етнічної до політичної. Маючи на увазі, що вибір можливостей у Києва у цьому питанні обмежений: або Росія, або Європа, йдеться, по суті, про вибір між, з одного боку, „Русским миром“, що його пропонує колишнім соратникам Москва по СРСР, з іншого, світом „європейських цінностей“, до яких апелює Євросоюз.

Нова українська ідентичність мала б відповідати своїм характером і змістом новому інтеграційному проекту, до якого прагне долучитися Україна, зберігаючи при цьому високу питому вагу автономії. Навряд чи варто підганяти нову ідентичність під той чи інший шаблон, запозичений зовні. Такий алгоритм поведінки не має майбутнього. Шанс на збереження реальної перспективи з'явиться перед українцями лише за умови, якщо їх пощастить з оптимальною адекватністю з точки зору власних національних інтересів сумістити ідентичність з інтеграційними устремліннями.

Сфера культури та літератури відіграє у цьому сенсі вкрай важливу роль. Передумови для рішучого повороту в бік Європи, супроводжуваного остаточним розривом зі спадщиною СРСР, чи не найбільш активно й продуктивно створюються нині саме у царині культури. Не менш гострими й принциповими виявляються дискусії щодо мовних проблем, характеру мовної ситуації в Україні та державної мовної політики.

У контексті цивілізаційного вибору та/або його зміни під впливом конкретно-історичних обставин роль мовних інструментів у формуванні (або *конструюванні*) нової національної та культурної ідентичності важко переоцінити. Ця теза підтвердила свою істинність практично у всіх трансформаційних середовищах пострадянських і постсоціалістичних країн. Для України вона має без перебільшення особливу вагу з огляду на традиційну для української мовної ситуації українсько-російську і російсько-українську двомовність. За умов абсолютизації підходу до мови, передусім, як до фундаментальної цінності, котра визначає ідентичність, ця обставина набула додаткових ускладнюючих конотацій та неабиякої гостроти.

В Україні, де мовне питання традиційно продовжує залишатися одним з „майданчиків“ політичної боротьби і постійною темою суспільної дискусії, стан справ у сфері мовної ситуації, мовної поведінки, мовної політики залишається недостатньо скоординованим і гармонізованим, заплутаним і, до всього того, вкрай політизованим. У низці аспектів, з ним пов'язаних, відчувається внутрішня суперечливість, зумовлена, з одного боку, конфліктом інтересів і цілей різних суб'єктів

мовної та політичної практики, з іншого, регулярною підміною понять та розпливчастістю формулювань.

Українська традиційна багатомовність у вигляді українсько-російської двомовності або різноманітних комбінацій, утворених на основі цієї двомовності (українсько-російсько-болгарська, українсько-російсько-словацька, українсько-російсько-польська тримовність тощо), у багатьох відношеннях істотно відрізняється від аналогічних явищ, наявних у багатьох країнах Європи. Головна відмінність – її політико-мовний, а не „чисто” мовний, тобто комунікативно-прагматичний, характер, ще більшою мірою посилений та ускладнений присутністю й змістовою перевантаженістю символічно-ідеологічними моментами, а також іншими нюансами.

Оглядаючись на події недавньої історії (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.), О.Гнатюк цілком обґрунтовано констатує, що „центральне місце в тодішньому дискурсі (суспільно-політичному – П.Р.) посідала проблема становища української мови”⁷. Коментуючи цей висновок, дослідниця зазначає: „Мову вважали підґрунтям ідентичності, тож нічого дивного, що як тільки з’явилася можливість, письменники розпочали кампанію за повернення українській мові належного статусу (...). Починаючи від 1989 року обговорення проблеми вийшло поза сферу освіти та культури (...)”⁸.

Не заперечуючи слушності пропонованого О. Гнатюк погляду, варто було б, гадаю, доповнити тезу про зв’язок мови й ідентичності тезою про використання мовного питання в якості важливого інструменту політичної діяльності та формування необхідного суспільно-політичного дискурсу. Його політизація зусиллями, насамперед, представників націонал-демократичного табору в роки, що передували проголошенню української незалежності, крім усього іншого, передбачала свідоме спрощення проблеми, зведення її до „чорно-білої” інтерпретації без урахування будь-яких нюансів, неоднозначних моментів, складних і суперечливих випадків. При цьому суто ідеологічні міркування й підходи до мовної проблематики, до оцінки її сучасного стану й особливостей історичного розвитку нерідко зазнавали помітних модифікацій під впливом такого неочевидного, часто-густо свідомо прихованого фактору, як практичні інтереси певних груп і навіть окремих осіб, на підставі яких, власне, й відбувалося визначення суспільно-політичних пріоритетів наприкінці ХХ століття.

⁷ О. Гнатюк, *Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність*. Пер. з польської. Видавництво Часопис „Критика”, 2005, с. 145.

⁸ Тамсамо, с. 145.

Свою роль зіграла і та обставина, що мовну ситуацію в Україні напередодні здобуття державної незалежності й одразу після цього прийнято було оцінювати переважно без осягнення її дійсної сутності поза політичним контекстом, тобто, не на основі об'єктивного аналізу її реального стану, а з позицій ідеалу, до того ж, ідеалу, коли й не утопічного, то умоглядного, далекого від життя. Це призвело до викривлення й спотворення як окремих важливих, елементів загальної картини, так і всієї картини загалом.

До викривлення й спотворення, про які йдеться, призводила, передусім, зведена у ранг ключової концептуальної установки категорична відмова від погляду на час перебування України та Росії, разом з іншими республіками, у складі СРСР як на спільне минуле, спільний історичний досвід, у рамках якого співіснували, доповнюючи одне одного, не лише негативні, а й позитивні риси, відмова від яких під приводом „подолання імперської спадщини” означала б помітний крок назад.

„Одним із надбань імперіалізму було зближення світу, – пише дещо з іншого, але близького до того, про який іде мова, приводу Е.Саїд, – і хоча процес роз'єднання європейців і тубільців був несподіваним і в основі своїй несправедливим, сьогодні більшість із нас повинні розглядати історичний досвід імперії як спільний. Отже, постає завдання описати цей досвід як такий, що, попри жахи, кровопролиття та мстиву гіркоту, належить індійцям і британцям, алжирцям і французам, західним людям і африканцям, азіатам, латиноамериканцям, австралійцям” (курсив Е. Саїда – П.Р.)⁹.

Для сучасного українського дискурсу навіть сама постановка питання про *спільність* історичного досвіду українців і росіян за прикладом британців та індійців видається дикістю. На щось подібне вже стало своєрідним патріотичним „бонтоном” дивитися не лише як на нереальну, а й як на непотрібну. В Україні тривають процеси, спрямовані на вироблення власних національних міфів – історичного, культурного, мовного, – головною вимогою до змісту кожного з яких залишається вимога суперництва з тими міфами, що були в обігу за часів СРСР та домінації радянської комуністичної ідеології. Це, гадаю, створює додаткові перешкоди на шляху формування не архаїчної, а модерної української національної свідомості, конкурентної у загальноєвропейському масштабі, сприяючи консервації існуючих проблем і породжуючи, до всього іншого, ще й нові.

⁹ Е. Саїд, *Культура й імперіалізм*. Пер.з англ. Видавництво Часопис „Критика”, 2007, С. 25.

Показовим у контексті сказаного видається той факт, що, обговорюючи можливість проведення всеукраїнського референдуму з приводу надання російській мові в Україні статусу ще однієї державної, О. Зайченко каже, що у випадку його проведення це був би „(...) не референдум про мову, а стрес-тест на громадянство”¹⁰, і з такою постановкою питання можна погодитися.

Процеси, які ось уже понад двадцять років відбуваються в Україні у мовній та „суміжних” з нею сферах (освіта, культура, книговидавництво та ін.) не відзначаються ані логічністю й послідовністю, ані спрямованістю на подолання негативу, наявність якого визнають практично всі зацікавлені сторони, з наступним забезпеченням переважання позитиву й виведенням проблеми на траєкторію поступального розвитку в інтересах більшості населення. Внаслідок цього і ставлення до багатомовності набуває додаткових конотацій, котрі ускладнюють процедуру гіпотетичного впровадження цього явища у повсякденну практику українців.

Однією з проблем, які прямо впливають із цього стану речей і безпосередньо пов’язані з ситуацією, що склалася, є практично повна відсутність широкого громадського обговорення ідеї форсованого і цілеспрямованого впровадження багатомовності нового типу – українсько-російсько-англійської – з усіма її перевагами, а також оцінкою можливого негативно-стримуючого ефекту внаслідок дії потенційних викликів і загроз.

Зсунути справу з „мертвої” точки не допомагає навіть інтуїтивне розуміння того, що у нинішніх українських реаліях перехід до українсько-російсько-англійської багатомовності навіть молодшого (осіб віком до 18-20 років) і середнього (до 35 років) поколінь значно сприяло б розв’язанню однієї з найбільш фундаментальних задач розбудови національної державності – формуванню модерної української політичної нації замість наявної нині архаїчної з огляду на особливості сучасного світу нації етнічної.

Для українського мовного середовища багатомовність є однією з таких особливостей, які можна вважати константними. Витоки цього явища на теренах традиційного компактного проживання українського етносу сягають ХІУ-ХУ ст., тобто часу, з якого, власне, розпочинається формування сучасної української нації. За роки й століття, що відтоді минули, не було жодного історичного етапу або навіть епізоду, в рамках якого мовна ситуація в Україні характеризувалася б хоча б віднос-

¹⁰ О. Зайченко, *Языковое обострение*. Інтернет-ресурс Polemika.com.ua, 26.03.2012.

ною одномовністю. Сам процес виокремлення з давньоруської етнічної спільноти і становлення української нації забезпечувався і супроводжувався, з одного боку, формуванням української літературної мови, а з іншого, українсько-російською мовною взаємодією, однією з пріоритетних форм якої було їхнє співіснування на українській етнічній території.

Явище багатомовності зумовлене об'єктивною необхідністю, у підґрунті якої лежить потреба перманентного вдосконалення комунікації. Одна мова, якщо й здатна забезпечити її носієві увесь спектр потреб, то лише частково, до певної міри й на певному рівні. Ідея „семіотичного білінгвізму“ в культурі (В. Руднев) спрацьовує й на мовному матеріалі. У найбільш загальному вигляді її втілено у „принципі додатковості“, який передбачає щонайменше два погляди з різних точок зору, які у своїй сукупності дають повнішу картину, ніж один погляд, незалежно від того, наскільки він повний, об'єктивний, вичерпний. Будь-якій мові для повноцінного існування й розвитку потрібна взаємодія з іншими мовами або, як її кваліфікують філологи, міжмовна інтерференція, а відтак – потрібні мови-партнери.

Забезпечення реальної багатомовності, яка включала б у перелік своїх складників, крім рідної (української), „другої рідної“ або традиційно використовуваної (російської), ще й англійську як світову мову „номер один“, для студентської й аспірантської молоді, безумовно, сприяло б й підвищенню рівня й якості вітчизняної системи освіти, її повноцінному включенню до європейської та світової освітніх систем¹¹.

Аналіз усього того, що останнім часом пишеться і говориться у нас з приводу перспектив розвитку національного мовного середовища як у науково-експертному середовищі, так і на рівні органів державної влади, однозначно вказує на те, що в Україні продовжує зберігатися підвищений попит на перехід не до багато-, а, навпаки, до одномовності. Певна річ, української, у рамках якої виявилось б можливим забезпечити для української мови не лише формальний статус єдиної державної, а й фактичну кількісну й якісну перевагу над російською. Така зорієнтованість суб'єктів державної мовної політики, підтримувана значною частиною населення, не може не викликати серйозного занепокоєння. Адже будь-який рух убик одномовності, ба навіть декларування намірів щодо створення передумов для такого руху в наш час не можуть сприйматися інакше, ніж архаїзм.

¹¹ Див. про це: Х.-Д. Кюблер, *Міфи про суспільство знань*. Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010, с. 111-112, 156, 158.

Після здобуття статусу суверенної держави в Україні, так само, як і в більшості інших пострадянських і постсоціалістичних країн, з неабиякою активністю розгорнувся процес переформатування гуманітарної галузі, переосмислення духовної спадщини під кутом зору її адаптації до змінених внаслідок відновлення суверенної національної державності умов та вимог. Національна державність вимагала, зокрема, і нової національної міфології. Мовна сфера виявилася однією з тих, де впровадження нових підходів, зорієнтованих на безумовний пріоритет української мови, з одного боку, пішло чи не найбільш активно й навіть агресивно, з іншого ж, зіткнулося чи не з найбільшим „спротивом матеріалу” у вигляді реакції на ці активність і агресію з боку реальної мовної ситуації та мовних практик.

Цьому значною мірою сприяла, приміром, успадкована з минулих часів українсько-російська двомовність, інтерпретована на новому етапі історичного розвитку як один з вагомих елементів негативного „імперського” спадку часів спільного перебування України та Росії у складі СРСР, а також як фактор, здатний чинити перешкоди для утвердження української мови в Україні як єдиної державної не лише за формальним статусом, а й реально – за обсягом використання у різних сферах і за якістю „покриття” кожної з них.

Погляд на те, що слідом за деякими англійськими авторами можна було б кваліфікувати як „історичний досвід імперії” (у нашому випадку – Радянського Союзу) не як на щось безумовно негативне, не як на зайвий тягар, що його слід якомога швидше позбутися, а як на спільне надбання всіх народів, котрим довелося певний час перебувати в цій державі, – для нинішніх українських реалій залишається практично недосяжним. Вважати такий стан речей цілком задовільним навряд чи було б правильно.

Багатомовність в Україні могла б за певних умов і обставин відкрити шлях до довгоочікуваного й украй потрібного з огляду на дійсні, а не уявні, національні інтереси виходу за рамки бінарної опозиції „свій – чужий”, „добрий – поганий” стосовно взаємин України та Росії, українців та росіян. За спостереженням низки сучасних учених, час таких опозицій і зумовленого ними погляду на світ як на арену перманентного зіткнення монолітних цивілізаційних і культурних систем минув. Характеризуючи сучасний стан культурного розвитку модерного світу, багато з них слушно вказує на таку його особливість як зникнення дорогих серцю націоналістів та імперіалістів бінарних опозицій, які ще не так давно багато в чому визначали характер і особливості зв'язків та взаємин колишніх метрополій та їхніх колоній.

Нині, за влучним спостереженням Е.Саїда, „(...) нові утворення, створені наперекір кордонам, типам, націям і сутностям, які раптово з'являються на обрії, провокують і кидають виклик фундаментально статичному поняттю *ідентичності* (курсив Е. Саїда – П.Р.), котре було осердям культурної думки імперіалістичної доби. В процесі обміну між європейцями та їхніми „іншими“ (...) уявлення про існування „нас“ та „їх“ – усталених, зрозумілих і незаперечно самоочевидних категорій – практично не мінялося (...). Цей розподіл походить від грецького ставлення до варварів... Ми досі є спадкоємцями такого підходу, де людина означається за своєю нацією, яка, зі свого боку, вповноважена гіпотетично безперечною традицією...”¹².

Сказане цілком можна поширити на історичний „обмін“ та взаємини між українцями й росіянами, а також на „уявлення“ перших про других і других про перших, які сформувалися протягом тривалого часу їхнього співіснування у різних державах і державних утвореннях. Українці також є спадкоємцями підходу, де людина розглядають як типового представника нації або ж нації-держави (навіть незважаючи на те, що остання категорія у ХХ столітті остаточно перетворилася на утопію, міраж, міф).

Уперта боротьба за впровадження в Україні української одномовності являє собою спробу, зупинивши час і відійшовши на узбіччя світового розвитку, добитися реваншу українського начала над началом російським на історичних українських землях, помстившись у такий спосіб за численні поразки й довготривалу добу відступів, яка затягнулася на століття.

Ресурсів, які б хоча б гіпотетично могли працювати на модернізацію української нації, української національної держави, системи національної освіти, подібна перспектива у собі не містить. Альтернативний „маршрут“, який значно більшою мірою відповідає вимогам сучасного моменту, проте, є. Він пов'язаний з відмовою від орієнтації на одномовність як на форму протесту проти „імперського“ минулого й остаточного розрахунку з ним та з постановкою на порядок дня ідеї цілеспрямованого, системного переходу до багатомовності нового типу – українсько-російсько-англійської.

Окрім усього іншого, перехід до нової ідентичності починає розглядатися в українській гуманітарній науці та публіцистиці як необхідна передумова для модернізації держави і країни, а також для давно очікуваного виходу зі стану трансформації, що забуксувала й затягнулася.

¹² Е. Саїд, Указ. Праця, с. 29.

Можна погодитися з висновком, згідно з яким станом на даний момент Україна, на відміну від країн Євросоюзу, провідних держав Південно-Східної Азії, Близького і Дальнього Сходу, Латинської Америки, ще не демонструє по-справжньому ефективних форм адаптації передових технологій та соціокультурних форм до власних цивілізаційних засад. Це гальмує і процес державотворення, і пошук нової ідентичності.

Нині на порядку дня в Україні особливої злободенності й нагальності набуває завдання модернізації, яке поширюється, зокрема, і на сферу національної ідентичності. Головну дилему у розв'язанні цього завдання добре видно на прикладі системи освіти: модернізація як систематизація національної освіти й її *суверенізація*, перетворення із сегменту колишньої радянської на повноцінну й самодостатню на принципово новій основі та, з іншого боку, модернізація освіти як її *адаптація* до вимог глобалізації – це дві різні модернізації, які мають спільні риси, але, разом з тим, істотно відрізняються одна від одної як за їхніми цілями, так і з огляду на бажані й можливі наслідки.

Більше того: ці дві моделі модернізації перебувають одна з одною у відношеннях частково прихованої конкуренції й навіть певного антагонізму. В той час, як друга продиктована прагненням мати ефективний, раціонально вибудований у відповідності до найсучасніших вимог устрій, зіпертий, передусім, на громадянські зв'язки модерного типу, перша значною мірою зорієнтована на такі зв'язки, які в сучасному світі дедалі частіше інтерпретуються як архаїчні. Е.Сміт, відзначаючи таку конкуренцію-суперечність і відзначаючи факт існування подібної „архаїки” на прикладі держав Африки та Азії, кваліфікує їх як прямий наслідок консервації архаїчної, догромадянської, суспільної свідомості, заснованої на „незагойних розколах і первинних прив'язаностях до певної соціально-культурної даності – спорідненості, раси, релігії, звичаїв, мови й території”¹³.

Модернізація-суверенізація повинна була б ґрунтуватися й уже частково ґрунтується на націоцентричній моделі освіти та на концепції формування особистості, у найтісніший спосіб зв'язаною з традиційною українською етнопедагогікою, й зосередженою, насамперед, на проблематиці, котра прямо чи опосередковано кореспондує з національними ідеєю та ідеологією, інтерпретує їх як наріжний компонент усього освітнього процесу. Згідно з цією ідеологією, освіта постає, у першу чергу, як процес цілеспрямованого, стимульованого на державному рівні вихо-

¹³ Е. Д. Сміт, *Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка*. Пер. з англійської. Темпора, 2009, с. 59.

вання у молодого покоління національної свідомості, духовності, самоповаги. Поза такою моделлю модернізація подібного типу втрачає ті конкурентні переваги, які вона має завдяки своєму націоцентризму у порівнянні з іншими моделями та концепціями, а разом з тим, і своє позитивне значення.

Продуктом модернізації-суверенізації української освіти мала б стати така українська національна освітня модель, яка б, забезпечуючи у повному обсязі інтереси нації, потреби національного розвитку, життєвість етнонаціональної традиції та цінностей, збереження національно-специфічного типу свідомості, самосвідомості, національного буття, - не обмежувала б освітній процес суто етнічними й національними рамками й не відокремлювала б його на підставі етнонаціональних компонентів від усього того, що відбувається у цій сфері в інших країнах, зокрема, у сусідніх з Україною регіонах та у світі загалом.

Модернізація-адаптація, у свою чергу, висуває на порядок денного національного освітнього процесу як першочергове завдання досягнення оптимального за наявних умов рівня його включення до процесу глобального з обов'язковим підпорядкуванням останньому всіх без винятку параметрів. Мова при цьому йде навіть про той комплекс уявлень та ідей, який можна було б визначити як „ідеологію” освіти в добу досягнення нею небаченого ніколи раніше ступеню інтернаціоналізації та глобалізації. Ця „ідеологія” не враховує національних особливостей, абстрагуючись від них з метою досягнення у перспективі якісно нового рівня планетарної, загальнолюдської спільності та пропонуючи переважно прагматичний підхід до проблеми національної ідентичності й національної свідомості, наріжною засадою якого є уявлення про уявну поки що, але цілком реальну в майбутньому, глобальну „ідентичність”. Вважаємо за доцільне у цьому випадку вживати термін „ідентичність” у лапках, маючи на увазі, що вести мову про виникнення нової глобальної ідентичності чи навіть передумов для її формування поки що передчасно.

Дихотомія модернізації-суверенізації та модернізації-адаптації прямо екстраполюється на мовну ситуацію у системі освіти, зумовлюючи специфіку мовного середовища у навчальних закладах і окреслюючи можливі шляхи їх подальшого розвитку. У першому випадку пріоритет державної мови й її монополія як, коли не єдиної, то, безумовно, домінуючої мови вищої освіти мають бути незаперечними. У другому пріоритет міг би за певних умов бути наданий англійській мові як такій, що домінує у глобальному освітньому середовищі нині й домінуватиме,

щонайменше, у коротко- й середньостроковій перспективі, являючи собою оптимальний мовний ресурс для здобуття або продовження освіти за межами України у провідних навчальних закладах світу.

THE ALTERNATIVE WAYS OF RENOVATION OF IDENTITY
FOR SOVEREIGN KIEV

(CIVILIZATION-LINGUAL ASPECT)

Summary

In this article it is told about the problem of new national identity, whose search has acquired for Ukraine a special importance after getting independence. The main routs of these searches are called. These are European and "Eurasian" (Russian). They are taken like alternative. The issue of civilization belonging of Ukrainians is risen. The language situation in Ukraine from the point of its influence on the course of transformational process in the field of identity is considered.

It is concluded that multilingualism of a new type - Ukrainian-Russian-English should be taken like a factor that assists not only in new identification of Ukrainians, but also modernization of Ukrainian nation, Ukrainian national state system, their optimal adaptation to up-to-date circumstances.

KEY WORDS: a national identity, a transformation, a civilization belonging, a value system, a native language, a multilingualism, a monolingualism, a modernization, a sovereignty, an adaptation.